



עיונים לפרשת האזינו עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה, טלפקס- 04-6790632

לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה



בחירה חפשית ותשובה

הרב שאולי גרינפלד

הוא' – שיענישהו על מעשה שהוא מוכרח לעשותו על כל פנים, ואפילו אם רצה שלא לעשותו - לא יוכל?".

משה רבינו מתאר את ה' בתארים: 'צדיק וישר', והיינו שאין הקדוש ברוך מעניש אדם שלא מגיע לו עונש. מסיק הרמב"ם, שאם כן בהכרח התורה מלמדת אותנו שיש לאדם בחירה חפשית, והאדם נענש על בחירתו שלו לעשות רע.

עוד חזר הרמב"ם ולימד יסוד זה גם בחיבורו הגדול, בהלכות תשובה³:

"רשות כל אדם נתונה לו, אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו... וכיון שכן הוא, נמצא זה החוטא הוא הפסיד עצמו... ועיקר זה עיקר גדול הוא, והוא עמוד התורה והמצוה".

ושב ושילש הרמב"ם במורה הנבוכים⁴:

"יסוד תורת משה רבינו עליו השלום, וכל ההולכים אחריה, היא שהאדם בעל יכולת מוחלטת, כלומר שיש בטבעו ובבחירתו וחפצו לעשות כל מה שביד האדם לעשות... וכן מכלל יסודות תורת משה רבינו, שהוא יתעלה אין עוול לפניו בשום פנים ואופן, ושכן המגיע על בני אדם מן היסורין, או מה שמגיע להן מן הטוב, האדם היחיד או הציבור, הכל מפני שהם ראויים לכך במשפט הצדק אשר אין עוול בו כלל. ואילו נגף האדם בקוץ בידו וסלקו מיד, הרי זה לו עונש, ואפילו השיג הנאה כל שהיא יהיה זה לו גמול, וכל זה להיותו ראוי לכך, והוא אמרו יתעלה 'כי כל דרכיו משפט וגו' ". אלא שאין אנו יודעים היאך נעשו ראויים".

משה רבינו מתאר את הקדוש ברוך הוא:

"הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט, א-ל אמונה ואין עֶוֹל, צדיק וישר הוא".

רש"י מפרש, שהכינויים: 'א-ל אמונה ואין עֶוֹל' מתייחסים לשכר המגיע לעושה הטוב:

"אל אמונה - לשלם לצדיקים צדקתם לעולם הבא. ואף על פי שמאחר את תגמולם, סופו לאמן את דבריו.

ואין עֶוֹל - אף לרשעים משלם שכר צדקתם בעולם הזה".

היינו מצפים, שהצדיק שעושה את רצון ה', יהיה משופע בטובה, ואילו הרשע שזכויותיו מועטות, יחיה חיי עוני ומחסור. ובכל זאת אנו רואים שלא תמיד כך הם פני הדברים. מלמד אותנו רש"י, שאל לנו להיבהל - הצדיק יקבל את שכרו בעולם הבא, והרשע ש'חוגג' בעולם הזה - אוכל את שכרו בעולם החולף, ומאבד את שכרו בעולם הבא.

הרמב"ם, בהקדמתו למסכת אבות, המכונה 'שמונה פרקים'², לומד מהמשך הפסוק, את הנהגת ה' גם בעניין העונש על החטאים. וכך כתב:

"דע, שדבר מוסכם הוא מתורתנו... שכל פעולות האדם מסורות בידו, אין עליו הכרח בהם... ואילו היה האדם מוכרח במעשיו, כי אז היו בטלים הציווי והאזהרה התורניים... כיון שאין הבחירה ביד האדם במה שיעשה... כי שמעון זה שרצח את ראובן אם היה זה אנוס ומוכרח להרוג, וזה אנוס ומוכרח ליהרג, אם כן מדוע נעניש את שמעון? ועוד היאך יתכן לומר עליו יתעלה 'צדיק וישר

3 ה, א - ב.
4 ג, ו"ז עמ' שי"א במהדורת הגאון מהר"י קאפח.

1 דברים ל"ב, ד.
2 פרק ח. עמ' רס"א במהדורת הגאון מהר"י קאפח.

והמשיך הרמב"ם וכתב:

"וחלילה לא-ל מעוול, ואינו מעניש אדם אלא שחייב עונש... ועל פי השקפה זו נמשכים דברי המון חכמינו שאתה מוצא אותם אומרים בפירוש⁵: 'אין מיתה בלא חטא, ולא יסורין בלא עוון'."

להעניש אדם שלא על חטא זהו עוול, ואם כן בהכרח כשאנו רואים סבל בעולם, נצטרך לתלות אותו בחטא. אמנם, הרמב"ם מעיר בעצמו, שישנה בחז"ל גם גישה שונה⁶:

"ונאמרה בדברי חכמים תוספת מסוימת... והוא דברי מקצתם⁷, 'יסורים של אהבה'. והוא שלפי השקפה זו אפשר שיבואו על האדם יסורים לא על חטא שקדם, אלא כדי להרבות שכרו."

הרי שיש מקום לומר, שהקדוש ברוך הוא מייסר גם כשאין סיבה לתת עונש, כיון שהקדוש ברוך הוא יודע שייסורים אלו יגרמו לצדיק להתעלות יותר, ולזכות ליותר שכר ממה שהיה זוכה לו. נראה ששיטה זו קשה בעיני הרמב"ם, כיון שלכאורה כשהצדיק סובל על לא-עוול בכפף, זה נראה כאילו נגרם לו עוול, וכאמור, ה' א-ל אמונה ואין עֹל⁸.

מציאות נוספת, שבה אנו מוצאים שאנשים סובלים שלא בשל חטאם, אנו מוצאים בכתבי מרן הראי"ה קוק זצ"ל, בספר אורות⁹. דברים אלו נכתבו על רקע מלחמת העולם הראשונה:

"כשיש מלחמה גדולה בעולם, מתעורר כח משיח. עת הזמיר הגיע, זמיר עריצים [זמיר - מלשון זמירה, חיתוך הענפים המיותרים של הגפן, במטרה שהענפים הנותרים יצמחו טוב יותר. כאן כוונת הרב במליצה זו, למותם של הרשעים במלחמה], הרשעים נכחדים מהעולם והעולם מתבסס, וקול התור נשמע בארצנו [כאן משמשת המילה זמיר במובן של שיר וזמר]. **היחידים הנספים בלא משפט**, שבתוך המהפכה של שֹׁטף המלחמה, יש בה ממדת מיתת צדיקים מכפרת."

המטרה של המלחמות, היא להביא את העולם למקום טוב יותר - 'מתעורר כח משיח'. במיוחד כשמדובר

במלחמות גדולות. אלא שבמלחמות האלו נופלים גם אנשים שלא היו ראויים למות בקיצור ימים, ואין ספק שמיתתם בטרם עת, מכפרת עליהם ועל העולם. וממשיך הרב וכותב:

"עולים הם [היחידים שנספו בלא משפט] למעלה בשורש החיים, ועצמות חייהם מביא ערך כללי לטובה ולברכה אל כלל בניין העולם בכל ערכיו ומובניו."

אותם הרוגים, ודאי זוכים שנשמתם עולה לגנזי מרומים. ואף שאיבדו את חייהם בעולם הזה, הרי שקרבנם האישי הביא את העולם למקום שקרוב יותר אל הגאולה הצפויה.

על כל פנים, העולה מדברי הרמב"ם שהמציאות הרגילה היא שייסורים באים האדם בשל חטאו, שהרי אין הקדוש ברוך הוא עושה עוול, ולכן מלמד אותנו הרמב"ם בהמשך דבריו בהלכות תשובה⁹:

"הואיל ורשות כל אדם נתונה לו כמו שביארנו, **ישתדל האדם לעשות תשובה** ולנעור כפיו מחטאיו כדי שימות והוא בעל תשובה, כדי שיזכה לחיי העולם הבא."

בספר שבחי הראיה¹⁰, מובא סיפור נחמד, בשם משגיח הישיבה הגאון הרב יצחק אריאלי זצ"ל, על מאמץ של מרן הרב זצ"ל להוציא הרהור תשובה מאליעזר בן יהודה, בטרם ימות:

"כשלמד הרב את שיעורו הקבוע עם תלמידו ר' יצחק אריאלי, היתה דלת החדר נעולה, וכל בני הבית ידעו שאסור להפריע בשעה זו. יום אחד בשעת השיעור, לא ננעלה הדלת משום מה. נכנס באופן פתאומי לחדר אליעזר בן יהודה כדי לשאול את הרב על מקורות בדברי חז"ל למילים שונות לצורך המילון שחיבר. הרב ענה לו מיד בבקיות עצומה. לאחר שקיבל בן יהודה תשובות לבל שאלותיו, פנה אליו הרב בשאלה: 'אולי כבר זמן לשוב?' בן יהודה הסתכל בהרב וענה בלחש: 'אולי'. היה זה ביום שישי. בליל שבת נפטר בן יהודה."

5 שבת נ"ה, א.

6 במורה נבוכים שם עמ' ש"ב.

7 ברכות ה, א.

8 המלחמה א. עמ' י"ג במהדורה הישנה.